

प्रज्ञा

शोधमूलक - अर्धवार्षिक

भाषा
साहित्य
संस्कृति
सामाजिक शास्त्र
सङ्गीत
नाट्य
कला
कौशल

९६

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

प्रज्ञा

शोधमूलक - अर्धवार्षिक

सम्पादक मण्डल
डा. केशवप्रसाद उपाध्याय
चित्तरञ्जन नेपाली

प्रधान सम्पादक
डा. टीकाराम पन्थी

सम्पादक
गणेशबहादुर प्रसाई

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

बैशाख - असोज २०५९, पूर्णाङ्क ९६ / बर्ष ३२

यस अङ्कमा

१	भाषा विज्ञानका केही अन्तर्शास्त्रीय विषय तथा ऐतिहासिक भाषा विज्ञान	- प्रा. डा. बल्लभमणि दाहाल	१
२	नेपाली हास्यव्यङ्ग्यको विधागत अवलोकन	- विष्णु प्रभात	३३
३	'मनाङ्ग'मा गुम्बा संस्कृति	- राममणि रिसाल	५१
४	सङ्गीतशास्त्र र दर्शन	- रामशरण दर्नाल	६७
५	मगर भाषामा प्रेरणार्थक संरचना	- भीमनारायण रेग्मी	७५
६	सिक्किमका साहित्यिक सङ्घ-संस्थाहरू	- उदय क्षेत्री	९५
७	नेवारी समाजमा प्रचलित ज्याथःजंक्व संस्कार	- गोपाल धौबन्जार	१०८
८	बिम्ब र पूर्वीय अर्थालङ्कार	- लक्ष्मणप्रसाद गौतम	११४
९	गणितमा सिकाइ असक्षम विद्यार्थीहरूले अङ्कगणितीय आधारभूत क्रियामा गरेका त्रुटिहरूको विश्लेषण	- डा. रामजीप्रसाद पण्डित	१२२
१०	बालन : लोकनाट्य	- डा. मोतीलाल पराजुली	१४२

मगर भाषामा प्रेरणार्थक संरचना

भीमनारायण रेग्मी

१ परिचय

मगर भाषा नेपालमा बोलिने चिनिया-तिब्बती भाषा परिवारको भोटवर्मेली शाखाका भाषाहरूमध्ये एक हो । यस लेखमा स्यङ्जामा बोलिने मगर भाषाको प्रेरणार्थक संरचनाको अध्ययन गरिएको छ । प्रेरणार्थक संरचना भनेर यहाँ निम्नलिखित विशेषता भएको संरचनालाई लिइएको छः-

- १- प्रेरणार्थक संरचनाले प्रेरणार्थक परिस्थितिको वर्णन गर्छ ।
- २- प्रेरणार्थक परिस्थिति क्रमशः प्रेरक घटना र परिणाम घटनाको कालक्रमिक सम्बन्ध हो ।
- ३- उक्त दुई घटनामध्ये परिणाम घटनाको उपस्थिति पूर्णतः प्रेरक घटनाको उपस्थितिमा निर्भर रहन्छ ।
- ४- उक्त दुई घटनामध्ये प्रेरक घटना या त परिणाम घटना घटनबाट रोक्न असमर्थ हुन्छ या त्यसले परिणाम घटना घटाउँछ ।
- ५- सामान्यार्थक संरचनाको भन्दा प्रेरणार्थक संरचनाको संयुज्यता एकले बढी हुन्छ ।
- ६- उक्त बढेको संयुज्यता नाम पदावलीका रूपमा रहन्छ र यसले परिणाम घटना घटाउने व्यक्ति वा वस्तु व्यक्त गर्दछ ।
- ७- प्रेरणार्थक वाक्यको आन्तरिक संरचना मुख्य र सन्निविष्ट वाक्यहरूबाट बन्दछ । मुख्य वाक्यमा कार्यको प्रेरकसँग सम्बन्धित एउटा कर्ता नाम पदावली रहन्छ भने सन्निविष्ट वाक्यमा उक्त कार्य गर्ने वास्तविक कर्ता नाम पदावली तथा सन्निविष्ट क्रियाको संयुज्यता अनुसार एक वा सोभन्दा बढी कर्म नाम पदावलीहरू-प्रत्यक्ष कर्म, अप्रत्यक्ष कर्म तथा अन्य तिर्यक् संरचकहरू रहन्छन् ।
- ८- अन्त्यमा, सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा प्रेरणार्थक संरचनामा उपर्युक्त तथ्यहरू भाषिक माध्यमद्वारा रहन्छन् जुन सामान्यार्थक संरचनामा रहँदैनन् ।

प्रेरणार्थक संरचनाको चर्चा गर्दा प्रतिप्रेरणार्थक संरचनाको पनि चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । प्रतिप्रेरणार्थक संरचना प्रेरणार्थक संरचनाको ठीक विपरीत संयुज्यता घटाइएको संरचना हो । यहाँ मगर भाषाको प्रेरणार्थक संरचनाका साथै प्रतिप्रेरणार्थक संरचनाको रूपतात्त्विक, रूप-शब्दतात्त्विक, शब्दतात्त्विक, वाक्यतात्त्विक र अर्थतात्त्विक अध्ययन गरिएको छ । मगर भाषामा रूपतात्त्विक प्रेरीकरण उत्पादनशील छ । रूप-शब्दतात्त्विक, शब्दतात्त्विक र वाक्यतात्त्विक प्रेरीकरण पनि यस भाषामा पाइन्छ । रूपतात्त्विक प्रतिप्रेरीकरण र बहुप्रेरीकरण प्रक्रिया पनि यस भाषामा छन् । सीमित परसर्गहरूले यस भाषामा प्रेरीकरण र प्रतिप्रेरीकरणका प्रक्रियामा क्रिया धातुका संरचना र स्रोत हेरीकन भिन्न भिन्न भूमिका निर्वाह गर्दछन् । -टाक्, -साक्, -आक्, -क्, -ट्, -स्, -इक्, -एक्, -ओक् र -उक् यस्ता परसर्गहरू हुन् । यीमध्ये -टाक् आधारभूत परसर्ग हो भने अरू सकारिभवन, लोप, लोप तथा स्वर समीभवन र सकारिभवन तथा लोप जस्ता रूपध्वनि प्रक्रियाबाट विकसित भएका हुन् ।

वाक्यतात्त्विक प्रेरीकरणमा चाहिँ 'विहिन्-' र 'खास्-' सहायक क्रियाधातुहरू सक्रिय रहन्छन् ।

२ रूपतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचना

मगर भाषामा रूपतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचना प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी तीन तहका छन् । मौलिक र आगन्तुक क्रियाधातुहरूबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचना बन्ने प्रक्रिया पनि भिन्नाभिन्नै छ । यसैले रूपतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचनालाई प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी विभाजन गरेर हेर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

२.१ प्रथम प्रेरणार्थक संरचना

मौलिक र आगन्तुक क्रियामा रूपतात्त्विक प्रेरीकरण प्रक्रिया फरक फरक भएकाले त्यसैअनुरूप यसको वर्गीकरण गरिन्छ ।

२.१.१ मौलिक क्रियाधातुबाट

मौलिक क्रियाधातुबाट रूपतात्त्विक प्रथम प्रेरीकरण प्रक्रिया स्वरान्त र व्यञ्जनान्त धातुमा भिन्नभिन्न किसिमको देखिन्छ ।

२.१.१.१ स्वरान्त धातुबाट

मगर भाषाका स्वरान्त धातुहरूमा छवटा विभिन्न प्रेरणार्थक परसर्ग लाग्दछन् र ती धातुहरूबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ । यसैले ती धातुहरू पनि तिनले लिने परसर्गका आधारमा छ समूहमा विभक्त हुन्छन् ।

(क) समूह १

यस समूहका धातुहरूसँग प्रेरणार्थक परसर्ग -टाक् आउँछ । यस्ता सामान्यार्थक धातु र प्रथम प्रेरणार्थक मूलहरू उदाहरण (१)मा प्रस्तुत छन् ।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(१)	ठि- 'गाली गर्नु'	ठि- टाक्-
	डिह- 'विश्वास गर्नु'	डिह-टाक्-

आहे- 'सेक्नु'
 डेह- 'भन्नु'
 घोया- 'जोत्नु'
 जो - 'पोल्नु'
 घोह- 'समात्नु'
 आर्जू- 'माड्नु'
 चुह- 'खोक्नु'

आहे-टाक्-
 डेह-टाक्-
 घोया-टाक्-
 जो- टाक्-
 घोह-टाक्-
 आर्जू-टाक्-
 चुह-टाक्-

(ख) समूह २

यस समूहका धातुसँग -आक् प्रेरणार्थक परसर्ग आउँछ। ती सामान्यार्थक धातु र प्रथम प्रेरणार्थक मूलहरू उदाहरण (२)मा प्रस्तुत छन्।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(२)	गुह- 'कुप्रनु' हुह- 'भुक्नु'	गुह-आक्- हुह-आक्-

केही धातुहरूसँग समूह १ र समूह २ का धातुहरूसँग आउने परसर्गहरू वैकल्पिक रूपले आउँछन्। ती धातुहरू तथा प्रथम प्रेरणार्थक मूलहरू उदाहरण (३)मा प्रस्तुत छन्।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(३)	पाह- 'सिक्नु' लोह- 'फ्याँक्नु'	पाह-टाक्- वा पाह-आक्- लोह-टाक्- वा लोह-आक्-

(ग) समूह ३

यस समूहमा धातुले प्रेरणार्थक संरचना निर्माणमा -क् लिन्छन्। यस्ता धातु र तिनका प्रेरणार्थक मूलहरू उदाहरण (४)मा प्रस्तुत छन्।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(४)	छह्या- 'घुम्नु' होह्या- 'काम्नु' फोडोह- 'पड्कनु' भाह- 'छुट्टिनु' राह- 'माथिबाट आउनु'	छह्या-क्- होह्या-क्- फोडो-क्- भा-क्- रा-क्-

(घ) समूह ४

यस समूहमा क्रियाधातुले प्रेरणार्थक परसर्ग -साक् लिन्छन्। यस्तो एक मात्र धातु उपलब्ध छ। उक्त धातु र त्यसको प्रथम प्रेरणार्थक मूल उदाहरण (५)मा प्रस्तुत छन्।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(५)	मु- 'बस्नु'	मु-साक्-

(ड) समूह ५

यस समूहका क्रियाधातुले प्रेरणार्थक परसर्ग -स् लिन्छन् । यस्तो एकमात्र धातु उपलब्ध छ । उक्त धातु र त्यसको प्रथम प्रेरणार्थक मूल उदाहरण (६)मा प्रस्तुत छन् ।

सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(६) क्वा-‘हिंङ्नु’	क्वा-स्-

(च) समूह ६

यस समूहका धातुमा प्रथम प्रेरणार्थक परसर्ग -ट् लाग्छ । यस्तो धातु एकमात्र उपलब्ध छ । उक्त धातु र त्यसको प्रथम प्रेरणार्थक संरचना उदाहरण (७)मा प्रस्तुत छन् ।

सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(७) स्रो-‘उठ्नु , व्युंङ्नु’	स्रो-ट्-

२.१.१.२ व्यञ्जनान्त धातुबाट

व्यञ्जनान्त धातुहरूबाट प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुँदा केहीमा स्वर समीभवन देखिन्छ र केहीमा देखिँदैन । यसै आधारमा व्यञ्जनान्त धातुहरू प्रेरणार्थक संरचनाका सन्दर्भमा दुई समूहमा वर्गीकृत हुन्छन् ।

२.१.१.२.१ समूह १

/ङ्/ र अमुखर व्यञ्जनहरू /प्/,/ट्/,/क्/ र /स्/ अन्त्यमा आउने धातुहरू यस समूहमा पर्दछन् । ती धातुसँग प्रेरणार्थक परसर्ग -आक् आउँछ । त्यस्ता सामान्यार्थक धातु र तिनका प्रथम प्रेरणार्थक मूल उदाहरण (८)मा प्रस्तुत छन् ।

सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(८) खिप्-‘उद्याउनु’	खिप्-आक्-
को-याट्-‘कोर्नु’	को-याट्-आक्-
इक्-‘कस्नु’	इक्-आक्-
स्यास्-‘चर्नु’	स्यास्-आक्-
गराङ्-‘उचाल्नु’	गराङ्-आक्-

२.१.१.२.२ समूह २

यस समूहका धातुहरू /ङ्/ बाहेक अन्य मुखर व्यञ्जनवर्ण /न्/,/म्/,/र्/,/ल्/,/म्ह/, /न्ह/, /ह्/,/ल्ह्/ अन्त्यमा भएका धातुहरू हुन् । यी धातुहरूमा निहित स्वरअनुसार नै यस वर्गका धातुहरूले -इक्, -एक्, -आक्, -ओक् र -उक् मध्ये कुनै एक प्रथम प्रेरणार्थक परसर्ग लिन्छन् । यी परसर्गहरू -आक् बाटै विविध रूपध्वनिप्रक्रियाबाट विकसित रूपहरू हुन् ।

यस समूहका धातुहरू प्रेरीकरणमा देखिने रूपध्वनिप्रक्रियाका आधारमा पुनः दुई उपसमूहमा विभाजित हुन्छन् । उक्त विभाजनको आधार तिनमा देखिने पूर्ण वा आंशिक स्वर समीभवन हो । यस्ता धातुहरूको प्रेरीकरणमा हुने पूर्ण वा आंशिक स्वर समीभवन दुवै दूर प्रगत स्वर समीभवन प्रक्रिया हुन् ।

(क) समूह २ (क)

यस उपसमूहका क्रिया धातुहरूमा अल्पप्राण स्वर वर्ण रहन्छ, र प्रेरणार्थक परसर्गमा पनि धातुको स्वरसँग पूर्ण समीभूत भई सोही अल्पप्राण स्वर आउँछ। यस्ता धातुहरू (सामान्यार्थक) र तीसँग सम्बन्धित प्रथम प्रेरणार्थक मूल उदाहरण (९)मा प्रस्तुत छन्।

सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(९) छिम्-‘भिज्नु’	छिम्-इक्-
सिन्ह-‘अटाउनु’	सिन्ह-इक्-
पिल्ह-‘पस्नु’	पिल्ह-इक्-
बिर्-‘अमिलिनु’	बिर्-इक्-
छेम्-‘फल्नु’ (ढिकीमा)	छेम्-एक्-
एन्-‘भगडा गर्नु’	एन्-एक्-
मेल्-‘निल्नु’	मेल्-एक्-
खेर्-‘दगुनु’	खेर्-एक्-
वान्-‘सक्नु’	वान्-आक्-
काल्-‘चढ्नु’	काल्-आक्-
टार्-‘रोक्नु’	टार्-आक्-
जोम्ह-‘बल्नु’	जोम्ह-ओक्-
मोल्-‘मिसाउनु’	मोल्-ओक्-
भोर्-‘ढोग्नु’	भोर्-ओक्-
ढुम्-‘टिप्नु’	ढुम्-उक्-
डुम्ह-‘सक्नु’	डुम्ह-उक्-
पुन्-‘लड्नु’	पुन्-उक्-
टुन्ह-‘छोटिनु’	टुन्ह-उक्-
हुल्-‘खस्नु’	हुल्-उक्-
जुर्-‘चुहुनु’	जुर्-उक्-

यस्तो संरचना भएका केही धातुहरूमा भने समीभूत र सामान्य दुवै रूपमा प्रथम प्रेरणार्थक परसर्ग लागेर प्रथम प्रेरणार्थक मूल बन्दछ। त्यस्ता धातुहरू उदाहरण (१०)मा प्रस्तुत छन्।

सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(१०) जिम्-‘समात्नु’	जिम्-इक्- वा जिम्-आक्-
गिन्-‘सोध्नु’	गिन्-इक्- वा गिन्-आक्-
एम्-‘चाल्नु’	एम्-एक्- वा एम्-आक्-
एल्ह-‘पस्कनु’	एल्ह-एक्- वा एल्ह-आक्-
पोम्-‘कोरल्नु’	पोम्-ओक्- वा पोम्-आक्-
डोन्-‘भिक्नु’	डोन्-ओक्- वा डोन्-आक्-
घुम्-‘कुप्तिनु’	घुम्-उक्- वा घुम्-आक्-
हुल्-‘उद्याउनु’	हुल्-उक्- वा हुल्-आक्-

यस्तै संरचना भएका निम्नलिखित दुई धातुरूमा भने दूर परागत स्वर विषमीभवन प्रक्रिया देखिन्छ। यसो हुँदा धातुबाट प्रेरणार्थक मूल बन्दा प्रथम प्रेरणार्थक परसर्गका सङ्घात धातुमै परिवर्तन आउँछ। ती दुई धातु उदाहरण (११)मा प्रस्तुत छन्।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(११)	गान्- 'तर्सन्' जाल्- 'तात्नु'	गन्-आक्- जल्-आक्-

रूपध्वनिप्रक्रिया : आ →अ/ # व्य — व्य+आक् (प्रे.)

(ख) समूह २(ख)

यस उपसमूहका क्रियाधातुरूबाट प्रेरणार्थक मूल निर्माण हुँदा आंशिक दूर प्रगत स्वर समीभवन प्रक्रिया घटित हुन्छ। यस्ता धातुरूमा महाप्राण स्वर हुन्छ र प्रेरणार्थक परसर्ग चाहिँ यसै स्वरको अल्पप्राणका रूपमा समीभूत हुन्छ। यस्ता सामान्यार्थक धातु र तिनका प्रथम प्रेरणार्थक मूल उदाहरण (१२)मा प्रस्तुत छन्।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(१२)	रिहन्- 'व्युभक्तु' बिहल्- 'लुगा लाउनु'	रिहन्-इक्- बिहल्-इक्-

उदाहरण (१३)का धातुरूमा भने प्रथम प्रेरणार्थक परसर्ग आंशिक समीभूत वा सामान्य रूपमा विकल्पले लाग्दछ।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(१३)	सोहर्- 'भान्नु' ठुहन्- 'बन्द गर्नु'	सोहर्-ओक्- वा सोहर्-आक्- ठुहन्-उक्- वा ठुहन्-आक्-

यस समूहअन्तर्गत पर्ने बहुअक्षरी धातुरूका प्रेरणार्थक संरचनामा भने स्वर समीभवन प्रक्रिया हुँदैन। यस्ता धातु र तिनका प्रथम प्रेरणार्थक मूल उदाहरण (१४)मा प्रस्तुत छन्।

	सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(१४)	चिल्हिम्- 'भिमक्नु' घेरेल्- 'कुहुनु' भुरुम्- 'जम्मा गर्नु'	चिल्हिम्-आक्- घेरेल्-आक्- भुरुम्-आक्-

२.१.२ आगन्तुक क्रियाधातुबाट

नेपाली भाषाबाट मगर भाषामा आगम भएका आगन्तुक क्रियाधातुरूमा पहिले -डि परसर्ग थपिन्छ र त्यसपछि यस मूलबाट मौलिक क्रियाधातुबाट सरह नै व्युत्पादन र रूपायनका प्रक्रियाहरू सम्पन्न हुन्छन्। यस्तो प्रक्रियालाई मौलिकीकरण (Nativization) र यस परसर्गलाई मौलिककार (Nativizer) भन्न सकिन्छ। यस्तो मौलिकीकृत सामान्यार्थक मूल /इ/ मा अन्त हुने भएकाले स्वरान्त हुन्छ र समूह १ का मौलिक स्वरान्त

क्रियाधातुसह प्रेरणार्थक संरचनाका लागि -टाक् परसर्ग लिन्छ। यस भाषामा यस्ता सबै मौलिकीकृत क्रियाधातुहरू सकर्मक मानिन्छन्। यस्ता सामान्यार्थक मूल र प्रथम प्रेरणार्थक मूलका उदाहरण (१५)मा प्रस्तुत छन्।

सामान्यार्थक	प्रेरणार्थक
(१५) वार्-डि- 'बार्नु'	वार्-डि-टाक्-
रेट्-डि- 'रेट्नु'	रेट्-डि-टाक्-
सेक्-डि- 'सेक्नु'	सेक्-डि-टाक्-
टाल्-डि- 'टाल्नु'	टाल्-डि-टाक्-

२.२ द्वितीय प्रेरणार्थक संरचना

मगर भाषामा रूपतात्त्विक, रूप-शब्दतात्त्विक तथा शब्दतात्त्विक प्रक्रियाबाट बनेको प्रथम प्रेरणार्थक संरचनाबाट रूपतात्त्विक द्वितीय प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन सक्छ। यस क्रममा प्रथम प्रेरणार्थक मूल वा धातु स्वरान्त भए -टाक्, परसर्गबाट, /इ/ बाहेकका मुखर व्यञ्जनान्त भए स्वर समीभवन भई -इक्, -एक्, -आक्, -ओक्, र -उक् तथा अन्य व्यञ्जनान्त भए -आक् परसर्गबाट द्वितीय प्रेरणार्थक संरचना बन्दछ।

यस भाषामा धेरै परसर्गरूले प्रथम तथा द्वितीय दुवै प्रेरणार्थक परसर्गका रूपमा कार्य गर्दछन्। ती परसर्गरू सामान्यार्थक धातु वा मूलसँग आउँदा प्रथम प्रेरणार्थक परसर्ग र प्रथम प्रेरणार्थक धातु वा मूलसँग आउँदा द्वितीय प्रेरणार्थक परसर्गको भूमिकामा आउँछन्। केही द्वितीय प्रेरणार्थक मूलहरूको उदाहरण सम्बन्धित सामान्यार्थक र प्रथम प्रेरणार्थक धातु तथा मूलहरूका साथ उदाहरण (१६)मा प्रस्तुत छन्।

सा. धातु वा मू.	प्र.प्रे.धातु वा मू.	द्वि. प्रे.मू.
(१६) स्यास् - 'चर्नु'	आर्छाह्-	आर्छाह्-टाक्-
ल्हुम् - 'बेच्नु'	आर्लाह्-	आर्लाह्-टाक्-
ठि- 'गाली गर्नु'	ठि-टाक्-	ठि-टाक्-आक्-
वार्-डि- 'बार्नु'	वार्-डि-टाक्-	वार्-डि-टाक्-आक्-
सो- 'उठनु'	सो-ट्-	सो-ट्-आक्-
केस्- 'चल्नु'	केट्-	केट्-आक्-
भाट्- 'फुट्नु'	भास्-	भास्-आक्-
आन्- 'तल जानु'	आल्-	आल्-आक्-
आन्- 'तल जानु'	विह्निन्-	विह्निन्-आक्-
हुह- 'भुक्नु'	हुह-आक्-	हुह-आक्-आक्-
म्हिन्- 'पाक्नु'	फिन्-	फिन्-इक्-

अन्त्यमा /क्/ आउने क्रियाधातुहरूबाट बनेका रूपतात्त्विक प्रथम प्रेरणार्थक मूलबाट भने रूपतात्त्विक माध्यमबाट द्वितीय प्रेरणार्थक संरचना बन्न सक्तैन। त्यस्ता क्रियाधातुहरूको उदाहरण (१७) मा प्रस्तुत छन्।

	सा. धातु वा मू.	प्र.प्रे.धातु वा मू.	द्वि.प्रे.धातु वा मू.
(१७)	इक्- 'कस्तु'	इक्-आक्-	×
	छ्याक्- 'बाँध्नु'	छ्याक्-आक्-	×

२.३ तृतीय प्रेरणार्थक संरचना

मगर भाषामा द्वितीय प्रेरणार्थक मूलबाट परसर्ग प्रयोग गरी रूपतात्त्विक तृतीय प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ। त्यस्ता केही धातु र प्रेरणार्थक मूलहरू उदाहरणका रूपमा (१८)मा प्रस्तुत छन्।

	सा. धातु वा मू.	प्र.प्रे.धातु वा मू.	द्वि.प्रे.धातु वा मू.	तृ.प्रे.धातु वा मू.
(१८)	सो- 'उठनु'	सो-ट्-	सो-ट्-आक्-	सो-ट्-आक्-आक्-
	व्हा- 'हिंड्नु'	व्हा-स्-	व्हा-स्-आक्-	व्हा-स्-आक्-आक्-
	केस्- 'चलनु'	केट्-	केट्-आक्-	केट्-आक्-आक्-
	मिहन्- 'पाक्नु'	फिन्-	फिन्-इक्-	फिन्-इक्-आक्-

अन्त्यमा /क्/ आउने रूपतात्त्विक, रूप-शब्दतात्त्विक वा शब्दतात्त्विक प्रथम प्रेरणार्थक मूलबाट बनेको द्वितीय प्रेरणार्थक मूलबाट भने रूपतात्त्विक तृतीय प्रेरणार्थक संरचना बन्दैन। त्यस्ता उदाहरणहरू (१९)मा प्रस्तुत छन्।

	सा. धातु वा मू.	प्र.प्रे.धातु वा मू.	द्वि.प्रे.धातु वा मू.	तृ.प्रे.धातु वा मू.
(१९)	ठि- 'गाली गर्नु'	ठि-टाक्-	ठि-टाक्-आक्-	×
	बार्-डि- 'बार्नु'	बार्-डि-टाक्-	बार्-डि-टाक्-आक्-	×
	मु- 'बस्तु'	मु-साक्-	मु-साक्-आक्-	×
	राह- 'माथिबाट आउनु'	रा-क्-	रा-क्-आक्-	×
	स्यास्- 'चर्नु'	स्यास्-आक्-	स्यास्-आक्-आक्-	×
	रिङ्- 'चिसिनु'	रिन्-इक्-	रिन्-इक्-आक्-	×
	ओस्- 'हेर्नु'	टनाक्-	टनाक्-आक्-	×
	छ्योह- 'निस्कनु'	छिक्-	छिक्-आक्-	×

३ रूप-शब्दतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचना

मगर भाषामा केही क्रियाधातुहरूबाट प्रष्ट रूपमा रूपतात्त्विक पनि भन्न नमिल्ने र शब्दतात्त्विक पनि भन्न नमिल्ने यी दुवैबीचको एउटा मिश्रित प्रक्रियाबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ। यसै प्रक्रियालाई यहाँ रूप-शब्दतात्त्विक प्रक्रिया भनिएको हो। यस प्रक्रियामा सामान्यार्थक धातुबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचना बन्ने क्रममा प्रेरणार्थक परसर्ग पनि लाग्छ र धातुमा पनि परिवर्तन आउँछ। उक्त परिवर्तन कुनै रूपध्वनिप्रक्रियाभन्दा पनि प्रतिस्थापन जस्तो देखिन्छ। यस्तो प्रक्रियामा केही धातुसँग प्रगत स्वर समीभवन समेत घटित हुन्छ। यस्ता धातुहरू र तिनबाट बन्ने प्रथम प्रेरणार्थक धातुहरू उदाहरण (२०)मा प्रस्तुत छन्।

सामान्यार्थक	प्रथम प्रेरणार्थक मूल
(२०) म्हुङ् - 'थाक्नु'	म्हुन्-उक्-
रिङ् - 'चिसिनु'	रिन्-इक्-
उङ् - 'तलबाट आउनु'	ओन्-ओक्-
नुङ् - 'माथि जानु'	नुन्-उक्-
राप्- 'रुनु'	रोह्-आक्-

४ शब्दतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचना

केही मगर क्रियाहरूबाट शब्दतात्त्विक प्रथम प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ। यस प्रक्रियामा केही धातुहरूमा वर्णपरिवर्तन वा वार्षिक प्रतिस्थापनबाट र केही धातुहरूमा शब्द परिवर्तन वा शब्द प्रतिस्थापनबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ। वर्ण परिवर्तनबाट हुने प्रेरणार्थक संरचनालाई पनि शब्दतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचनाभित्रै राखेर हेरिनुको कारण चाहिँ वर्ण परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक संरचना बन्ने धातुहरूको अत्यन्त सानो संख्या र यो प्रक्रिया नियमित समेत नहुनु हो। यसो भए तापनि यहाँ तिनको अध्ययनलाई भने व्यवस्थित पार्न खोजिएको छ।

अ) वर्ण परिवर्तनबाट

वर्ण परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक संरचना बन्ने धातुहरूमध्ये केहीमा आदिवर्ण र केहीमा अन्त्यवर्णको परिवर्तन गरिन्छ।

(क) आदिवर्ण परिवर्तनबाट

मगर भाषामा आदिवर्ण परिवर्तनबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचना बन्ने एक मात्र क्रियाधातु हाल उपलब्ध छ। उक्त सामान्यार्थक धातु र सम्बन्धित प्रथम प्रेरणार्थक मूल उदाहरण (२१) मा प्रस्तुत छन्।

सामान्यार्थक धातु	प्रथम प्रेरणार्थक मूल
(२१) मिहन्- 'पाक्नु'	फिन्-

(ख) अन्त्यवर्ण परिवर्तनबाट

केही मगर धातुहरूको अन्त्यवर्ण परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ। ती धातुहरू सम्बन्धित प्रथम प्रेरणार्थक मूल समेत उदाहरण (२२)मा प्रस्तुत छन्।

सामान्यार्थक धातु	प्रथम प्रेरणार्थक मूल
(२२) केस्- 'चल्नु'	केट्-
ल्लेस्- 'फर्कनु'	ल्लेट्-
हुस्- 'दाँत फुक्लनु'	हुट्-
भाट्- 'फुट्नु'	भास्-
आन्- 'तल जानु'	आल्-

आ) शब्द परिवर्तनबाट

केही मगर धातुहरूको प्रथम प्रेरणार्थक संरचना शब्दपरिवर्तन वा प्रतिस्थापनबाट हुन्छ। त्यस्ता प्रथम प्रेरणार्थक र सामान्यार्थक धातुहरूको उदाहरण (२३)मा प्रस्तुत छ।

सामान्यार्थक धातु	प्रथम प्रेरणार्थक मूल
(२३) आन्- 'तल जानु'	विह्निन्-
स्यास्- 'चर्नु'	आर्छाह्-
ज्या- 'खानु'	कास्-
डाइ- 'देख्नु'	टनाक्-

५ वाक्यतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचना

मगर भाषामा विह्निन्- 'पठाउनु' र खास्- 'बनाउनु' क्रियाधातुहरूबाट वाक्यतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ। यसरी बन्ने प्रेरणार्थक संरचना क्रियामूल र विशेषणबाट बन्दछन् र तिनले क्रमशः विह्निन्- र खास्- सहायक क्रिया लिन्छन्।

(क) क्रियामूलबाट

क्रियामूलबाट प्रेरणार्थक संरचना बन्ने प्रक्रियामा क्रियामूलपछि विह्निन्- प्रेरणार्थक सहायक क्रियाधातुको प्रयोग हुन्छ। -के यस भाषामा क्रियामूल परसर्ग हो। यस प्रक्रियाबाट सामान्यार्थक; रूपतात्त्विक, रूप-शब्दतात्त्विक, शब्दतात्त्विक प्रथम र द्वितीय जुनसुकै क्रियामूलबाट क्रमशः सम्बन्धित प्रथम, द्वितीय र तृतीय प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ। स्यास्- धातुको उदाहरण (२४)बाट यसलाई प्रष्ट्याउन सकिन्छ।

सा. धातु वा मू.	प्र.प्रे.धातु वा मू.	द्वि. प्रे.धातु वा मू.	तृ. प्रे.धातु वा मू.
(२४) स्यास्-के 'चर्नु'	स्यास्-के विह्निन्-	स्यास्-के विह्निन्-के विह्निन्-	स्यास्-के विह्निन्-के विह्निन्-के विह्निन्-
	स्यास्-आक्-के	स्यास्-आक्-के विह्निन्-	स्यास्-आक्-के विह्निन्-के विह्निन्-
		स्यास्-आक्-आक्-के	स्यास्-आक्-आक्-के विह्निन्-
	आर्छाह्-के	आर्छाह्-के विह्निन्-	आर्छाह्-के विह्निन्-के विह्निन्-
		आर्छाह्-टाक्-के	आर्छाह्-टाक्-के विह्निन्-

(ख) विशेषणबाट

मगर भाषामा विशेषणबाट प्रथम प्रेरणार्थक मूल बन्ने प्रक्रिया पनि छ। यस प्रक्रियामा विशेषण पछि खास्- प्रेरणार्थक सहायक क्रियाधातु आई प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ। यस्तो एक मात्र उदाहरण हाल उपलब्ध छ। हेरौं उदाहरण (२५)।

विशेषण	प्रथम प्रेरणार्थक मूल
(२५) वार्-च 'बुझ्ने, जान्ने'	वार्-च खास्-

६ प्रेरणार्थक संरचनामा अवरोध

मगर भाषामा प्रेरीकरण प्रक्रियामा रूपतात्त्विक र अर्थतात्त्विक गरी दुई किसिमका अवरोध देखापर्छन् ।

६.१ रूपतात्त्विक

यस भाषामा केही परसर्गहरूले प्रेरणार्थक परसर्गका रूपमा एकभन्दा बढी कार्य सम्पन्न गर्दछन् । यीमध्ये -आक् त्यस्तो परसर्ग हो जसले प्रथम, द्वितीय र तृतीय तीनै रूपतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचनामा प्रेरणार्थक परसर्गका रूपमा काम गर्दछ र यो प्रथम र द्वितीय वा द्वितीय र तृतीय प्रेरणार्थक परसर्गका रूपमा क्रमशः एउटै क्रियामा दोहोरिएर समेत आउन सक्दछ । यसरी दोहोरिने क्रममा यसको सीमा वा अवरोध देखा पर्छ । त्यो सीमा वा अवरोध के हो भने /क्/ मा टुङ्गिने धातु वा मूलपछि यो एकपटक मात्र आउन सक्छ । यसले गर्दा /क्/ अन्त्यमा आउने क्रियाधातुबाट रूपतात्त्विक प्रथम प्रेरणार्थक संरचना मात्र बन्न सक्छ । /क्/ अन्त्यमा नआउने क्रियाधातुबाट अन्त्यमा /क्/ आउने प्रेरणार्थक परसर्ग लागेर बनेको प्रथम प्रेरणार्थक संरचनाबाट रूपतात्त्विक द्वितीय प्रेरणार्थक संरचना मात्र बन्न सक्दछ । द्वितीय प्रेरणार्थक परसर्ग सबै नै /क्/ अन्त्यमा आउने भएकाले मगर भाषामै तृतीय प्रेरणार्थक संरचना मात्र रूपतात्त्विक प्रक्रियाबाट निर्माण हुन सक्छ । यस भाषामा कुनै पनि क्रियाधातुबाट रूपतात्त्विक चतुर्थ प्रेरणार्थक संरचना बन्दैन । यसलाई उदाहरण (२६)बाट प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

सा. धातु वा मू.	प्र.प्रे.धातु वा मू.	द्वि. प्रे.धातु वा मू.	तृ. प्रे.धातु वा मू.	च. प्रे.धातु वा मू.
(२६) केस्- 'चल्नु'	केट्-	केट्-आक्-	केट्-आक्-आक्-	×
भाट्- 'फुट्नु'	भास्-	भास्-आक्-	भास्-आक्-आक्-	×
आन्- 'तल जानु'	आल्-	आल्-आक्-	आल्-आक्-आक्-	×
स्यास्- 'चर्नु'	आर्छाह्-	आर्छाह्-टाक्-	केट्-टाक्-आक्-	×
मिहन्- 'पाक्नु'	फिन्-	फिन्-इक्-	फिन्-इक्-आक्-	×

६.२ अर्थतात्त्विक

केही क्रियाहरू स्वतः सम्पन्न हुन्छन् भने केही क्रियाको नियन्त्रण स्वयं कर्तामा पनि हुँदैन । यसैले यस्ता क्रियाधातुहरूबाट प्रेरणार्थक संरचना बन्न सक्दैन । त्यस्ता केही क्रियाधातु उदाहरण (२७)मा प्रस्तुत छन् ।

सामान्यार्थक	प्रथम प्रेरणार्थक मूल
(२७) ओसोद्- 'चिलाउनु'	×
किम्- 'अस्ताउनु'	×
घुरुङ्- 'गर्जनु'	×
जेस्- 'सुहाउनु'	×

निर्जीव वस्तुलाई निर्देशन दिएर तिनबाट काम लिन नसकिने हुँदा त्यस्ता कर्ता रहेको वाक्यबाट वाक्यतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचना बन्दैन । यस्ता क्रियाधातुहरू उदाहरण (२८) मा प्रस्तुत छन् ।

सामान्यार्थक	वाक्यतात्त्विक प्रेरणार्थक मूल
(२८) वस् केस्-आ	×
वस चल्-भू	
‘वस चल्यो ।’	

७ प्रतिप्रेरणार्थक संरचना

मगर भाषामा प्रतिप्रेरणार्थक संरचनाको व्युत्पादन रूपतात्त्विक माध्यमबाट हुन्छ । यस्तो प्रक्रिया मौलिक र आगन्तुक धातुमा फरक छ ।

७.१ मौलिक धातुबाट प्रतिप्रेरणार्थक संरचना

यस भाषाका मौलिक धातुमा -क् प्रतिप्रेरणार्थक परसर्ग लागेर प्रतिप्रेरणार्थक मूलको निर्माण हुन्छ । त्यस्ता सामान्यार्थक र प्रतिप्रेरणार्थक संरचनाको उदाहरण (२९)मा प्रस्तुत छन् ।

सामान्यार्थक धातु	प्रतिप्रे. मूल
(२९) टाह-‘पुन्याउनु’	टा-क्-
डाह- ‘बोलाउनु,बजाउनु’	डा-क्-
भराह- ‘उधानु’	भरा-क्-

उपर्युक्त उदाहरणमा प्रतिप्रेरीकरणमा अल्पप्राणीभवन रूपध्वनिप्रक्रिया समेत घटित भई सामान्यार्थक धातुको अन्त्यमा महाप्राण स्वर अल्पप्राण भएको छ ।

७.२ आगन्तुक धातुबाट प्रतिप्रेरणार्थक संरचना

आगन्तुक धातुमा मौलिककार -डि पछि प्रतिप्रेरणार्थक परसर्ग -स् लागेर प्रतिप्रेरणार्थक मूलको निर्माण हुन्छ । यस्ता धातुका उदाहरण (३०)मा हेरौं ।

सामान्यार्थक धातु	प्रतिप्रेरणार्थक मूल
(३०) बग्-डि- ‘बगाउनु’	बग्-डि-स्-
सार्-डि- ‘सानु’	सार्-डि-स्-
छाप-डि- ‘छापनु’	छाप-डि-स्-

८ प्रेरणार्थक संरचनाको वाक्यतत्त्व

८.१ कर्म र विभक्ति

मगर भाषामा निर्जीव प्रत्यक्ष कर्मले विभक्ति लिंदैन (उदाहरण (३१)), सजीव नै भए पनि सजीवता सोपानको तल्लो तहमा भएमा यसले विकल्पले विभक्ति लिन्छ (उदाहरण (३२) र (३३)) तथा सजीवता सोपानमा माथिल्लो तहमा भएमा सजीव प्रत्यक्ष कर्मले अनिवार्य रूपमा विभक्ति लिन्छ (उदाहरण (३४)) । प्रत्यक्ष कर्मले -के विभक्ति लिन्छ । यो कर्म-सम्प्रदान विभक्ति हो ।

- (३१) होच्-एइ ल्हुड बु-आ
ऊ-ऊ. दुङ्गो वोक्-भू.
कर्ता प्र.क.
'उसले दुङ्गो बोक्यो ।'
- (३२) होच्-एइ मिजा बु-आ
ऊ-ऊ. बच्चो वोक्-भू.
कर्ता प्र.क.
'उसले बच्चो बोक्यो ।'
- (३३) होच्-एइ मिजा-के बु-आ
ऊ-ऊ. बच्चो-क./सम्प्र. वोक्-भू.
कर्ता प्र.क.
'उसले बच्चालाई बोक्यो ।'
- (३४) होच्-एइ डाइ-के बु-आ
ऊ-ऊ. दाइ-क./सम्प्र. वोक्-भू.
कर्ता प्र.क.
'उसले दाइलाई बोक्यो ।'

यस भाषामा अप्रत्यक्ष कर्मले पनि सोही -के कर्म-सम्प्रदान विभक्ति लिन्छ । यसरी प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष कर्म दुवैले एउटै विभक्ति लिएको अवस्थामा रूपतात्त्विक संरचनाबाट ती दुईबीच भिन्नता देखिदैन । यस्तो अवस्थामा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष कर्म छुट्टयाउने आधार के हो भने वाक्यात्मक क्रममा अप्रत्यक्ष कर्म सधैं प्रत्यक्ष कर्मभन्दा अघि आउँछ । उदाहरण (३५) र (३६) हेरौं ।

- (३५) बाब-इ होस्-के डा-के याह- ϕ
बुवा-ऊ. ऊ-क./सम्प्र. म-क./सम्प्र. दि-भू.
कर्ता अप्र.क. प्र.क.
'बुवाले उसलाई मलाई दिनुभयो ।'
- (३६) बाब-इ डा-के होस्-के याह- ϕ
बुवा-ऊ. म-क./सम्प्र. ऊ-क./सम्प्र. दि-भू.
कर्ता अप्र.क. प्र.क.
'बुवाले मलाई उसलाई दिनुभयो ।'

तिर्यक् कर्मले पनि सोही कर्म-सम्प्रदान विभक्ति -के लिन्छ । यसरी अप्रत्यक्ष कर्म र तिर्यक् कर्मबीच पनि रूपतात्त्विक आधारमा भिन्नता देखिदैन । यस्तो अवस्थामा वाक्यमा पदक्रमलाई आधार मान्नुपर्ने हुन्छ । तिर्यक् कर्म सधैं अप्रत्यक्ष कर्मभन्दा अघि आउँछ । उदाहरण (३७) र (३८) हेरौं ।

(३७) वाव-इ मास्टर-के भाइ-के चिठी रिक्-आक्-आ
 बुवा-ऊ. शिक्षक-क./सम्प्र. भाइ-क./सम्प्र. चिठी लेख्-प्र.प्रे.-भू.
 कर्ता ति. क. अप्र.क. प्र.क.
 'बुवाले शिक्षकबाट भाइलाई चिठी लेखाउनुभयो ।'

(३८) वाव-इ भाइ-के मास्टर-के चिठी रिक्-आक्-आ
 बुवा-ऊ. भाइ-क./सम्प्र. शिक्षक-क./सम्प्र. चिठी लेख्-प्र.प्रे.-भू.
 कर्ता ति. क. अप्र.क. प्र.क.
 'बुवाले भाइबाट शिक्षकलाई चिठी लेखाउनुभयो ।'

८.२ अकर्मक क्रियाबाट प्रेरणार्थक संरचना

अकर्मक क्रियाबाट बन्ने प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित सामान्यार्थक वाक्यमा भन्दा एउटा बढी नामपद प्रेरक, कर्ताका रूपमा थपिन्छ। यसो गर्दा सामान्यार्थक वाक्यको कर्ता प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा प्रत्यक्ष कर्मका रूपमा अवनत हुन्छ र यसलाई प्रेरित_१ भनिन्छ। यसो हुनाको कारण प्रेरणार्थक संरचनामा कर्ताको स्थान अर्कै नयाँ पदले लिनु र अन्य खाली स्थानहरूमध्ये कारक सोपानको सबैभन्दा उच्च स्थान प्रत्यक्ष कर्म नै हुनु हो। उदाहरण (४०)मा हेरौं।

अकर्मक क्रियाबाट बन्ने द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा भन्दा एउटा बढी नामपद, प्रेरक, कर्ताका रूपमा थपिन्छ। यसो गर्दा प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यको कर्ता द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा अप्रत्यक्ष कर्मका रूपमा अवनत हुन्छ र यसलाई प्रेरित_२ भनिन्छ। यसो हुनाको कारण द्वितीय प्रेरणार्थक संरचनामा कर्ताको स्थान अर्कै नयाँ पदले लिनु र अन्य खाली स्थानहरूमध्ये कारक सोपानको सबैभन्दा उच्च स्थान अप्रत्यक्ष कर्म नै हुनु हो। उदाहरण (४१) हेरौं।

अकर्मक क्रियाबाट बन्ने तृतीय प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा भन्दा एउटा बढी नामपद, प्रेरक, कर्ताका रूपमा थपिन्छ र यसलाई प्रेरित_३ भनिन्छ। यसो हुनाको कारण तृतीय प्रेरणार्थक संरचनामा कर्ताको स्थान अर्कै नयाँ पदले लिनु र कारक सोपानमा यही एक मात्र स्थान बाँकी रहनु हो। उदाहरण (४२) हेरौं।

(३९) हेट्को स्यास्-आ-
 गाई चर्- भू.
 कर्ता
 'गाई चर्यो ।'

(४०) माहरे-इ हेट्को आर्छाह- ϕ
 गोठालो-ऊ. गाई चर्.प्र.प्रे.-भू.
 कर्ता क.
 'गोठालाले गाई चरायो ।'

(४१) भा-ए माह्या-के हेट्को आर्छा-टाक्-आ
 भाइ-ऊ. गोठालो-क./सम्प्र. गाई चर्.प्र.प्रे.-द्वि.प्रे.-भू.
 कर्ता अप्र.क. क.
 'भाइले गोठालालाई गाई चराउन लगायो ।'

(४२) वाव-इ भाइ-के माह्या-के हेट्को आर्छा-टाक्-आक्-आ
 बुवा-ऊ. भाइ-क./सम्प्र. गोठालो-क./सम्प्र. गाई चर.प्र.प्रे-द्वि.प्रे.-तृ.प्रे.-भू.
 कर्ता ति.क. अप्र.क. क.
 'बुवाले भाइवाट गोठालालाई गाई चराउन लगाउन लगाउनुभयो ।'

८.३ सकर्मक क्रियावाट प्रेरणार्थक संरचना

सकर्मक क्रियावाट बन्ने प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित सामान्यार्थक वाक्यमा भन्दा एउटा बढी नामपद, प्रेरक, कर्ताका रूपमा थपिन्छ। यसो गर्दा सामान्यार्थक वाक्यको कर्ता प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा अप्रत्यक्ष कर्मका रूपमा अवनत हुन्छ र यसलाई प्रेरित_१ भनिन्छ। यसो हुनाको कारण प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा कर्ताको स्थान अर्कै नयाँ पदले लिनु र अन्य खाली स्थानमध्ये कारक सोपानमा सबैभन्दा माथि अप्रत्यक्ष कर्म नै रहनु हो। उदाहरण (४४) हेरौं।

सकर्मक क्रियावाट बन्ने द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा भन्दा एउटा बढी नामपद, प्रेरक, कर्ताका रूपमा थपिन्छ। यसो गर्दा प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यको कर्ता द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा तिर्यक् कर्मका रूपमा अवनत हुन्छ र यसलाई प्रेरित_२ भनिन्छ। यसो हुनाको कारण द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा कर्ताको स्थान अर्कै नयाँ पदले लिनु र यो नै एकमात्र खाली स्थान हुनु हो। उदाहरण (४५) हेरौं।

सकर्मक क्रियावाट बन्ने तृतीय प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा भन्दा एउटा बढी नामपद, प्रेरक, कर्ताका रूपमा थपिन्छ। यसो गर्दा द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यको कर्ता तृतीय प्रेरणार्थक वाक्यमा तिर्यक् कर्मका रूपमा अवनत हुन्छ। यसलाई प्रेरित_३ भनिन्छ। उदाहरण (४६) हेरौं।

यहाँ प्रथम प्रेरणार्थकवाट अवनत प्रेरित_२ र द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यको कर्तावाट अवनत प्रेरित_३ दुवै तिर्यक् कर्मका रूपमा रहेका छन्। यसो हुँदा तिर्यक् कर्मको स्थान दोहोरिन सक्ने र एकभन्दा बढी तिर्यक् कर्म रहन सक्ने देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा प्रेरित_३ प्रेरित_२ भन्दा अघि आउँछ।

(४३) होच्-एइ ल्हुड गराइ-आ
 ऊ-ऊ. दुङ्गो वोक्-भू.
 कर्ता क.
 'उसले दुङ्गो वोक्यो ।'

(४४) भा-ए होस्-के ल्हुड गराइ-आक्-आ
 भाइ-ऊ. ऊ-क./सम्प्र. दुङ्गो वोक्-प्र.प्रे.-भू.
 कर्ता अप्र.क. क.
 'भाइले उसलाई दुङ्गो वोकायो ।'

(४५) डा-ए भाइ-के होस्-के ल्हुड गराइ-आक्-आक्-आ
 दाइ-ऊ. भाइ-क./सम्प्र. ऊ-क./सम्प्र. दुङ्गो वोक्-प्र.प्रे.-द्वि.प्रे.-भू.
 कर्ता ति.क. अप्र.क. क.
 'दाइले भाइवाट उसलाई दुङ्गो वोकाउन लगायो ।'

(४६) वाव-इ डाइ-के भाइ-के होस्-के लुड गराइ-आक्-आक्-के विद्विन्-आ
 बुवा-ऊ. दाइ-क./सम्प्र. भाइ-क./सम्प्र. ऊ-क./सम्प्र. दुङ्गो बोक्-प्र.प्रे.-द्वि.प्रे-क्रि.मू लगा-भू.
 कर्ता ति.क. ति.क. अप्र.क. क.
 'बुवाले दाइमार्फत् भाइवाट उसलाई दुङ्गो बोकाउन लगाउन लगाउनु भयो ।'

८.४ द्विकर्मक क्रियाबाट प्रेरणार्थक

द्विकर्मक क्रिया रहेको प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित सामान्यार्थक वाक्यमा भन्दा एक बढी नामपद प्रेरक कर्ताका रूपमा उपस्थित हुन्छ। यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित सामान्यार्थक वाक्यको कर्ता प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा तिर्यक् कर्मका रूपमा अवनत हुन्छ। यसो हुनाको कारण कर्ता, प्रत्यक्ष कर्म र अप्रत्यक्ष कर्मको स्थान खाली नभई कारक सोपानको एकमात्र स्थान तिर्यक् कर्मको स्थान खाली रहनु नै हो। अवनत कर्तालाई प्रेरित_१ भनिन्छ। उदाहरण (४८) हेरौं।

द्विकर्मक क्रिया रहेको द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यमा भन्दा एक बढी नामपद प्रेरक, कर्ताका रूपमा उपस्थित हुन्छ। यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित प्रथम प्रेरणार्थक वाक्यको कर्ता द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा तिर्यक् कर्मका रूपमा अवनत हुन्छ। यसलाई प्रेरित_२ भनिन्छ। उदाहरण (४९) हेरौं।

द्विकर्मक क्रिया रहेको तृतीय प्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यमा भन्दा एक बढी नामपद प्रेरक, कर्ताका रूपमा उपस्थित हुन्छ। यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यको कर्ता तृतीय प्रेरणार्थक वाक्यमा तिर्यक् कर्मका रूपमा अवनत हुन्छ र यसलाई प्रेरित_३ भनिन्छ। उदाहरण (५०) हेरौं।

यसरी द्विकर्मक क्रिया रहेको वाक्यबाट व्युत्पन्न प्रथम, द्वितीय र तृतीय सबै वाक्यमा क्रमशः सम्बन्धित सामान्यार्थक, प्रथम प्रेरणार्थक र द्वितीय प्रेरणार्थक वाक्यका कर्ता तिर्यक् कर्म पदमै अवनत हुँदा तिर्यक् कर्म स्थानहरू दोहोरिन्छन्। यस्ता तिर्यक् कर्ममध्ये प्रेरित_१ प्रेरित_२ भन्दा अघि र प्रेरित_३ प्रेरित_२ भन्दा अघि आई वाक्यमा तिनीहरूको क्रम प्रेरित_३, प्रेरित_२ र प्रेरित_१ हुन्छ।

(४७) हरि-ए डा-के चिठी रिक्-आ
 हरि-ऊ. म-क./सम्प्र. चिठी लेख्-भू.
 कर्ता अ.क. क.
 'हरिले मलाई चिठी लेख्यो ।'

(४८) राम-ए हरि-के डा-के चिठी रिक्-आक्-आ
 राम-ऊ. हरि-क./सम्प्र. म-क./सम्प्र. चिठी लेख्-प्र.प्रे.-भू.
 कर्ता ति.क. अ.क. क.
 'रामले हरिवाट मलाई चिठी लेखायो ।'

(४९) डा-ए राम-के हरि-के डा-के चिठी रिक्-आक्-के
 दाइ-ऊ. राम-क./सम्प्र. हरि-क./सम्प्र. म-क./सम्प्र. चिठी लेख्-प्र.प्रे.-क्रि.मू.
 कर्ता ति.क. ति.क. अ.क. क.
 विद्विन्-आ
 पठाउ-भू.
 'दाइले राममार्फत् हरिवाट मलाई चिठी लेखाउन लगाउनुभयो ।'

(५०) वाव-इ डाइ-के राम-के हरि-के डा-के चिठी
 वा-ऊ. दाइ-क./सम्प्र. राम-क./सम्प्र. हरि-क./सम्प्र. म-क./सम्प्र. चिठी
 कर्ता ति. क. ति. क. ति. क. अ.क. क.
 रिक्-आक्-के विहिन-के विहिन-आ
 लेख-प्र.प्रे.-क्रि.मू. पठाउ-क्रि.मू. पठाउ-भू.
 'बुबाले दाइवाट राममारफत् हरिवाट मलाई चिठी लेखाउन लगाउन लगाउनुभयो ।'

९ प्रतिप्रेरणार्थक संरचनाको वाक्यतत्त्व

९.१ सकर्मक वाक्यबाट प्रतिप्रेरणार्थक

प्रतिप्रेरणार्थक वाक्यमा सम्बन्धित सकर्मक वाक्यमा भन्दा एक कम नामपद रहन्छ । यसो हुनाको कारण सम्बन्धित सकर्मक सामान्यार्थक वाक्यको कर्ता लोप हुनु हो । सकर्मक सामान्यार्थक वाक्यको कर्ता लोप भएपछि सम्बन्धित प्रतिप्रेरणार्थक वाक्यमा कर्मको उन्नति (Promotion) भई उक्त खाली स्थान पूर्ति हुन्छ । क्रिया अकर्मक हुने हुनाले यस्तो वाक्यमा कर्म रहँदैन । उदाहरण (५१ख) र (५२ख) हेरौं ।

(५१) क. होच्-एइ सार सार्-डि-आ
 ऊ-ऊ. फूल सार्-मौ.-भू.
 कर्ता क.
 'उसले फूल साऱ्यो ।'

ख. सार सार्-डि-स्-आ
 फूल सार्-मौ.-प्रतिप्रे.-भू.
 कर्ता
 'उसले फूल साऱ्यो ।'

(५२) क. पिउन-ए घन्टी डाह-आ
 पिउन-ऊ. घन्टी बजाउ-भू.
 कर्ता क.
 'पिउनले घन्टी बजायो ।'

ख. घन्टी डा-क्-आ
 घन्टी बजाउ- प्रतिप्रे.-भू.
 कर्ता
 'घन्टी बज्यो ।'

प्रतिप्रेरणार्थक परसर्ग -स् कर्मवाच्य परसर्ग -चिस् सँग निकट जस्तो देखिन्छ, तर यी दुईबीच स्पष्ट भिन्नता के छ भने वाक्यमा प्रयोगमा आउँदा प्रतिप्रेरणार्थक क्रियाले कुनै कार्य प्रेरकविना आफै सम्पन्न भएको बुझाउँछ भने कर्मवाच्यको क्रियाले कार्य सम्पन्न गर्ने कर्ताभन्दा कर्म नै बढी महत्त्वपूर्ण छ, त्यसैले कर्ताको लोप गरिएको छ, तर उक्त कार्य सम्पन्न गर्ने कर्ता चाहिँ छ, भन्ने बुझाउँछ । अर्थात् कर्मवाच्यको वाक्यको कर्ता बाह्य संरचनामा नभए पनि आन्तरिक संरचनामा रहेको हुन्छ भने प्रतिप्रेरणार्थक वाक्यको कर्ता बाह्य आन्तरिक दुवै संरचनामा रहेको हुँदैन । हेरौं उदाहरण (५४) र (५५) ।

(५३) श्याम-ए किटाब् छाप्-डि-आ
श्याम-ऊ. किताब छाप्-मौ.-भू.
'श्यामले किताब छाप्यो ।'

(५४) किटाब् छाप्-डि-स्-आ
किताब छाप्-मौ.-प्रतिप्रे.-भू.
'किताब छापियो ।'

(५५) किटाब् छाप्-डि-चिस्-आ (= राम-टुङ्ग किटाब् छाप्-डि-चिस्-आ)
किताब छाप्-मौ.-क.वा.-भू. (राम-करण किताब छाप्-मौ.-क.वा.-भू.)
'किताब छापियो ।' ('किताब छापियो ।')

१० प्रेरणार्थक संरचनाको अर्थतत्त्व

मगर भाषामा प्रेरणार्थक क्रियामा निकटता र नियन्त्रणको अभिव्यक्ति अर्थतात्त्विक कार्यका रूपमा सम्पन्न गर्न दुई भिन्न विधिको प्रयोग गरिन्छ ।

१०.१ निकटता

मगर भाषामा प्रत्यक्ष र मध्यस्थतायुक्त प्रेरीकरण क्रमशः प्रथम र अन्य (द्वितीय तथा तृतीय) प्रेरणार्थक संरचनाको प्रयोगबाट अभिव्यक्त गरिन्छ । यस्तो संरचना रूपतात्त्विक, रूप-शब्दतात्त्विक, शब्दतात्त्विक वा वाक्यतात्त्विक जुनसुकै हुनसक्छ । निकटता प्रेरणार्थक संरचनामा प्रेरितहरूको क्रमबद्ध उपस्थितिबाट परीक्षण गर्न सकिन्छ । क्रमशः उदाहरण (५६) र (५७) हेरौं ।

(५६) राम्-ए भाइ-के छो कस-आ
राम-ऊ. भाइ-क./सम्प्र. भात खा.प्रे.-भू.
कर्ता अप्र.क. क.
'रामले भाइलाई भात खायो ।'

(५७) श्याम्-ए राम्-के भाइ-के छो कस-आक्-आ
श्याम-ऊ. राम-क./सम्प्र. भाइ-क./सम्प्र. भात खा.प्रे.-भू.
कर्ता अप्र.क. अप्र.क. क.
'रामले भाइलाई भात खायो ।'

१०.२ नियन्त्रण

मगर भाषामा प्रेरणार्थक परिस्थितिमाथि प्रेरकको नियन्त्रण रूपतात्त्विक, रूप-शब्दतात्त्विक वा शब्दतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचनाबाट अभिव्यक्त गरिन्छ, भने प्रेरणार्थक परिस्थितिमा प्रेरितको नियन्त्रण वाक्यतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचनाबाट अभिव्यक्त गरिन्छ । क्रमशः उदाहरण (५८) र (५९) हेरौं ।

(५८) माढे-इ बार्दा स्यास्-आक्-आ
गोठालो-ऊ. गोरु चर्-प्रे.-भू.
कर्ता क.
'गोठालाले गोरु चरायो ।'

(५९) डा-ए (डै) भाइ-के छो ज्या-के विहिन्-आ
 दाइ-ऊ. भाइ-क./सम्प्र. भात खा-क्रिमू लगा-भू
 कर्ता अप्र.क. क.
 'दाइले भाइलाई भात खान लगायो ।'

११ उपसंहार

माथिको अध्ययनबाट निम्नलिखित तथ्यहरू निष्कर्षका रूपमा प्राप्त भएका छन् –
 मगर भाषामा रूपतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचना उत्पादनशील छ। यस भाषामा रूपशब्दतात्त्विक, शब्दतात्त्विक र वाक्यतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचना पनि उपलब्ध छन्। यसमा प्रतिप्रेरणार्थक संरचना पनि उपलब्ध छ।

मगर भाषामा रूपतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचनामा प्रेरणार्थक परसर्गहरूको प्रयोग हुन्छ। -टाक्, -साक्, -आक्, -इक्, -एक्, -ओक्, -उक्, -स्, -ट् र -क् यस्ता परसर्ग हुन्। यीमध्ये -टाक्, -ट्, -क्, -स् स्वरान्त क्रियाधातुसँग र -आक् स्वरान्त तथा व्यञ्जनान्त दुवै क्रियाधातुसँग र बाँकी परसर्गहरू व्यञ्जनान्त क्रियाधातुसँग प्रयोगमा आउँछन्। यीमध्ये प्रथम प्रेरणार्थक परसर्गका रूपमा सबै, द्वितीय प्रेरणार्थक परसर्गका रूपमा -टाक्, -आक् र -इक् तथा तृतीय प्रेरणार्थक परसर्गका रूपमा -आक् को प्रयोग हुन्छ।

मगर भाषामा वाक्यतात्त्विक प्रेरणार्थक संरचनामा खास्- र विहिन्- सहायक क्रियाहरूको प्रयोग हुन्छ। यीमध्ये खास्- विशेषणपछि र विहिन्- क्रियामूलपछि प्रयोग भई प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ।

मगर भाषामा प्रेरीकरणमा रूपध्वनिप्रक्रिया पनि देखा पर्छ। रूपध्वनिप्रक्रियामा लोप, दूर स्वर समीभवन (स्वर सहानुभूति Vowel harmony) र विवृतीकरण प्रक्रिया मुख्य छन्। यी प्रक्रिया प्रेरणार्थक परसर्गमा र क्रियाधातुमा देखिन्छन्।

मगर भाषामा रूपतात्त्विक प्रतिप्रेरणार्थक संरचना पनि उपलब्ध छ। -क्, र -स् प्रतिप्रेरणार्थक परसर्गका रूपमा प्रयोगमा आउँछन्।

मगर भाषामा मौलिक र आगन्तुक क्रियाधातुको रूपतात्त्विक प्रेरीकरणमा भिन्नता देखिन्छ।

प्रेरणार्थक संरचनाको वाक्यतत्त्वमा मगर भाषाको प्रेरणार्थक संरचनामा कोम्रीको कारक सोपानको पूर्ण रूपमा अनुसरण भएको पाइन्छ।

मगर भाषामा रूपशब्दतात्त्विक र शब्दतात्त्विक प्रेरीकरणबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचना तथा रूपतात्त्विक र वाक्यतात्त्विक प्रेरीकरणबाट प्रथम, द्वितीय र तृतीय प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ।

मगर भाषामा रूपतात्त्विक, शब्दतात्त्विक र रूपशब्दतात्त्विक प्रेरीकरणबाट प्रेरक नियन्त्रित प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ भने वाक्यतात्त्विक प्रेरीकरणबाट प्रेरित नियन्त्रित प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण हुन्छ।

सन्दर्भसूची

कोम्री, बर्नाड (१९७६ ई.) 'द सिन्ट्याक्स अफ कजेटिभ कन्स्ट्रक्सन : क्रस ल्याङ्ग्वेज सिमिलारिटीज् एन्ड डाइभर्जेन्सेज' मासायोसी सिवातानी सम्पा. द ग्रामर अफ कजेटिभ कन्स्ट्रक्सन, सिन्ट्याक्स एण्ड सिम्यान्टिक्स, भोलुम ६ पृ. २६१-३१२, न्यूयोर्क: एकेडेमिक प्रेस।

- (१९८५ ई.) 'कजेटिभ भर्व फर्मेशन एन्ड अदर भर्व डिग्राइभिड मफॉलोजी', टिमोथी सोपेन सम्पा. *ल्याङ्गवेज टाइपोलोजी एन्ड सिन्ट्याक्टिक डिस्क्रिप्सन, ग्रामाटिकल क्याटेगोरिज् एन्ड द लेक्सिकन*, भोलुम ३, पृ. ३०९-४८, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।
- (१९८९ ई.) *ल्याङ्गवेज युनिभर्सल्स् एन्ड लिङ्ग्विस्टिक टाइपोलोजी, सिन्ट्याक्स एन्ड मफॉलोजी* (दो.सं.), अक्सफोर्ड, ब्याकवेल एन्ड सिकागो : युनिभर्सिटी अफ सिकागो प्रेस ।
- प्रधान, अयोध्याप्रसाद (२०२०) 'मगर भाषाको केही योगदान', *हिमाली* १:४, पृ. ५३-६१, काठमाण्डौ : नेपाली साहित्य संस्थान ।
- बुडा, हर्षबहादुर (२०५०) *मगर व्याकरणको प्रारूप*, काठमाण्डौ : श्रीमती पुष्पावती बुडा ।
- मगर कुरा शिक्षा* (१९९६) बनारस : एस. एम. पी. पी. गुप्ता ।
- मगर शब्द-संग्रह* (१९९६) बनारस : एस. एम. पी. पी. गुप्ता ।
- रेग्मी, भीमनारायण (१९९९ ई. क) 'कजेटिभाइजेशन इन मगर' (मगरमा प्रेरीकरण), एम. ए. शोधपत्र, भाषाविज्ञान विभाग, त्रि.वि.।
- रेग्मी, भीमनारायण (२०५६) 'नेपाली र मगरमगर भाषमा प्रेरणार्थक संरचना: तुलनात्मक अध्ययन' एम. ए. शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि.।
- रेग्मी, भीमनारायण (१९९९ ई. ख) 'सिन्ट्याक्स अफ कजेटिभाइजेसन एन्ड एन्टिकजेटिभाइजेसन इन मगर' (मगरमा प्रेरीकरण र प्रतिप्रेरीकरणको वाक्यतत्त्व), *गिपाड* १:२, नोभेम्बर, १९९९, पृ. १७९-१८९ *जर्नल अफ नेप्लिज लिटरेचर, आर्ट एन्ड कल्चर* ३:२, २०००, पृ. १-१२ ।
- रेग्मी, भीमनारायण (२००० ई.) 'मफॉलोजिकल कजेटिभाइजेसन एन्ड एन्टिकजेटिभाइजेसन इन मगर' (मगरमा रूपतात्त्विक प्रेरीकरण र प्रतिप्रेरीकरण), *नेप्लिज लिङ्ग्विस्टिक्स* १७, नोभेम्बर, २०००, पृ. ३६-५० ।
- सिवातानी, मासायोसी (१९७६ ई.क) 'कजेटिभाइजेशन' मासायोसी सिवातानी सम्पा. *जापानिज जेनेरेटिभ ग्रामर, सिन्ट्याक्स एन्ड सिम्यान्टिक्स*, भोलुम ५, पृ. २३९-९४, न्युयोर्क : एकेडेमिक प्रेस ।
- सिवातानी, मासायोसी (१९७६ ई.ख) 'द ग्रामर अफ कजेटिभ कन्स्ट्रक्सन: अ कन्स्पेक्टस' मासायोसी सिवातानी सम्पा. *द ग्रामर अफ कजेटिभ कन्स्ट्रक्सन, सिन्ट्याक्स एन्ड सिम्यान्टिक्स*, भोलुम ६, पृ. १-४०, न्युयोर्क : एकेडेमिक प्रेस ।
- सुब्बा, सुभद्रा (१९७२ ई.) 'अ डिस्क्रिप्टिभ एनालिसिस अफ मगर : अ टिबेटो-बर्मन ल्याङ्गवेज', पि.एच. डी. शोधप्रबन्ध, युनिभर्सिटी अफ पुने ।
- शेफर्ड, ग्यारी एन्ड बारबरा (१९७३ ई.) 'मगर टेक्स्ट्स', अस्टिन हेल सम्पा. *क्लज, सेन्टेन्स एन्ड डिस्कोर्स प्याटर्न्स इन सेलेक्टेड ल्याङ्गवेजेज अफ नेपाल*, भोलुम ४०, भाग ३ टेक्स्ट्स, पृ. ३०१-४३४, नर्मन : एस. आई. एल. अफ द युनिभर्सिटी अफ ओक्लाहोमा ।